

ARTYKUŁY

<http://dx.doi.org/10.15762/ZH.2018.41>

MACIEJ TRĄBSKI

(Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie)

OBŁĘŻENIE I KAPITULACJA
TWIERDZY KOKENHAUZEN (2–7 X 1700)

Słowa kluczowe: wielka wojna północna, Inflanty, Kokenhauzen, nowożytna sztuka wojenna, oblężenia, kapitulacje, August II Wettyn, Adam Heinrich von Steinau, 1700 r.

Oblężenie Twierdzy Kokenhauzen w październiku 1700 r. było jednym z epizodów wielkiej wojny północnej¹. Stanowiło ostatni akord saskich działań prowadzonych w tym roku na terenie Inflant, a rozpoczętych osiem miesięcy wcześniej. Ich celem było zdobycie najważniejszego miasta tej prowincji – Rygi. Miał to być klucz do opanowania Inflant i Estonii, które w myśl sasko-rosyjskiego porozumienia miały przypaść Augustowi II². Jednakże mimo dwóch oblężeń (21 II–16 V i 6 VIII–16 IX³) stolica Inflant pozostała w rękach Szwedów⁴. Co więcej, na wieść o planach Karola XII, który po wyeliminowa-

¹ Kokenhauzen (Kokenhausen) to współczesne Koknese – miasteczko położone w środkowej Łotwie, na prawym brzegu Dźwiny. W tekście przyjąłem zapis nazwy obowiązujący w Rzeczypospolitej Obojga Narodów w omawianej epoce. Na temat dotychczasowego stanu badań nad oblężeniem i kapitulacją Twierdzy Kokenhauzen zob. Maciej TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia i kapitulacji Twierdzy Kokenhauzen z 1700 r.*, Przegląd Historyczno-Wojskowy, R. 18: 2017, nr 3, s. 183–189.

² Antyszwedzki sojusz zawarty został między Saksonią a Danią (5 X 1699), Saksonią i Rosją (21 XI 1699) oraz Rosją i Danią (3 XII 1699). Celem sygnatariuszy był rozbiór szwedzkich posiadłości nadbałtyckich (rewindykacja ziem utraconych w ciągu XVII w.), przy czym Inflanty i Estonia, które August II w *pactach conventach* zobowiązał się odzyskać dla Rzeczypospolitej, miały przypaść bezpośrednio dynastii Wettynów. Zob. Vladimir Dorofeevič KOROLUK, *Polska i Rosja a wojna północna*, Warszawa 1954, s. 112–115; Jan WIMMER, *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700–1717)*, Warszawa 1957, s. 32–34; Jacek BURDOWICZ-NOWICKI, *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706*, Kraków 2010, s. 166–200.

³ Daty w artykule podawane są według kalendarza gregoriańskiego.

⁴ Ryga była wówczas najpotężniejszą twierdzą w tej części Europy. Zasadnicze jej umocnienia składały się z fortyfikacji bastionowych otaczających miasto oraz z sześciobastionowej cytadeli; całość osłaniała od południa rzeka Dźwina, a od strony łądu – fosa wypełniona wodą. Dodatkowo na lewym brzegu Dźwiny znajdował się szaniec Kobron, mający zabezpieczyć

niu z wojny Danii (kapitulacja pod Traventhal 8 sierpnia) zamierzał przerzucić swoje wojska na Pomorze Przednie, aby stamtąd ruszyć na Saksonię, król polski, a jednocześnie książę-elektor saski, podjął kroki świadczące o zamiarze wycofania się z nierozważnie rozpoczętej wojny. Przerwał oblężenie Rygi, wycofał główne siły na teren Kurlandii i Żmudzi (18 września) oraz przyjął francuską propozycję pośrednictwa w rozmowach z Karolem XII⁵. Następnie jednak, po otrzymaniu informacji o rozpoczęciu działań wojennych przez Rosję (spustoszeniu Ingrii i oblężeniu Narwy), August II, nie przerywając pertraktacji pokojowych, wydał rozkaz opanowania Kokenhauzen – niewielkiej szwedzkiej twierdzy, położonej na prawym brzegu Dźwiny, mniej więcej w połowie drogi między Dyneburgiem a Rygą (według ówczesnych miar od 14 do 15 mil lub 3 ligi od Rygi)⁶.

Twierdza Kokenhauzen pierwotnie była średniowiecznym zamkiem, wzniesionym przez biskupów ryskich w latach 1208–1210⁷. W 1563 r., po śmierci ostatniego arcybiskupa i przejściu jego posiadłości ziemskich przez Rzeczypospolitą, zamek stał się siedzibą starostwa. Należy dodać, że niemal od początku pod jego murami od strony wschodniej funkcjonowało miasto o tej

twierdzą przed ostrzałem artyleryjskim prowadzonym zza rzeki. Zob. Fiodor Fiodorowicz Łaskowski, *Материалы для истории инженерного искусства в России*, cz. 2 [Фёдор Фёдорович Ласковский, *Материалы для истории инженерного искусства в России*, ч. 2], Санкт-Петербург [Санкт-Петербург] 1861, s. 300–301; Ulf SUNDBERG, *Swedish fortifications at the beginning of the Great Northern War*, [in:] *Great Northern War Compendium*, vol. 1, ed. Stephen L. KLING Jr., St. Louis 2015, s. 51.

⁵ August II pozostawił jednak garnizony w twierdzy Augustusburg (szw. Neumünde, niem. Dünamünde, pol. Dyjament), która blokowała dostęp do Rygi od strony morza, oraz w szańcu Oranienbaum (wcześniej Kobron), dającym podstawę do ewentualnego wznowienia oblężenia w następnym roku. Zob. Daniel DEFOE, *The History of the Wars, of His Late Majesty Charles XII, King of Sweden*, London 1720, s. 36; Gustavus ADLERFELD, *The military history of Charles XII, King of Sweden*, vol. 1, London 1740, s. 19–42; Kazimierz JAROCHOWSKI, *Dzieje panowania Augusta II. Od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*, Poznań 1856, s. 311–312; Oskar SCHUSTER, Friedrich August FRANCKE, *Geschichte der Sächsischen Armee von deren Errichtung bis auf die neueste Zeit*, Bd. 1, Leipzig 1885, s. 147; J. WIMMER, *Wojsko Rzeczypospolitej*, s. 55; J. BURDOWICZ-NOWICKI, op.cit., s. 200–209.

⁶ D. DEFOE, op.cit., p. 40; G. ADLERFELD, op.cit., p. 42–43; J. WIMMER, *Wojsko Rzeczypospolitej*, s. 56. W pamiętniku przypisywanym Franciszkowi (początkowo błędnie Erazmowi) Otwinowskiemu znajdują się bałamutne informacje o nieudanej próbie opanowania twierdzy Kokenhauzen już w lutym lub marcu 1700 r.: „gdy pod drugie fortalitium także nad Dźwiną leżące, Kokenhausen nazwany, podstąpił [feldmarszałek J. H. von Flemming – M.T.], tam ludzi do szturmowania idących na porąbanych lodach dużo potopił”. W rzeczywistości opis dotyczył ataku na Neumünde. Zob. [Franciszek OTWINOWSKI], *Dzieje Polski za panowaniem Augusta II. Od roku 1698 do 1728 opisał współczesny Erazm Otwinowski*, Kraków 1849, s. 26. Por. D. DEFOE, op.cit., s. 31; O. SCHUSTER, F. A. FRANCKE, op.cit., s. 146.

⁷ W latach 1269–1397 Kokenhauzen znajdowało się w posiadaniu rodziny Tiesenhausen.

samej nazwie, dysponujące licznymi przywilejami gospodarczymi i szczytące się przynależnością do Hanzy⁸.

Zamek Kokenhauzen został wybudowany na 30-metrowym wzniesieniu, stanowiącym cypel wrzynający się między Dźwinę a uchodzącą do niej rzekę Perse (Koken). Budulcem był miejscowy kamień (dolomit) oraz cegły. Zamek miał kształt trapezu równoramiennego z szeroką podstawą skierowaną na wschód, a dużo węższym szczytem na zachód. Grubość murów zewnętrznych dochodziła do 4 metrów. Od wschodniego do zamku przylegało przedzamcze, za którym znajdowało się miasto. W czterech narożach zamku oraz w przylegających do miasta narożnikach przedzamcza znajdowały się baszty, przy czym północna baszta przedzamcza była basztą bramną, przez którą można było się dostać na wewnętrzny dziedziniec. Na teren właściwego zamku wchodziło się przez bramę usytuowaną pośrodku wschodniego muru. Ostatnim elementem o walorach obronnych (przynajmniej częściowo) była wieżyczka znajdująca się na środku zachodniego muru, niejako wciśnięta między dwie baszty. Przylegające do przedzamcza miasto pierwotnie zabezpieczone było tylko od wschodu – podwójnym murem z bramami pośrodku i z basztami na obu końcach, a od północy i południa obronę stanowiła jedynie stromizna wzniesienia⁹.

Pierwszą dużą modernizację fortyfikacji zaplanowano w drugiej połowie lat dwudziestych XVII w. Zamierzano wówczas wybudować dwa bastiony przed basztami przedzamcza oraz wał z trzema bastionami przed murem miejskim. W pierwszej kolejności jednak (do 1630 r.) wzmocniono przedzamcze dwiema małymi bastejami – jedną wystawiając przy baszcie bramnej od strony północnej (przy skarpie opadającej do rzeki Perse), a drugą – na środku muru między basztami (od strony miasta). Ponadto zabezpieczono bramę miejską barbakanem zakończonym rondelą oraz dodano dwa odcinki murów wzdłuż północnego (częściowo) i południowego brzegu wzniesienia, łącząc fortyfikacje miejskie z zamkowymi. Następnie do początku lat czterdziestych XVII w. wybudowano bastion chroniący basztę bramną przedzamcza oraz wał wzdłuż muru miejskiego zakończony od północy bastionem. Jednocześnie zarówno przed przedzamczem, jak i przed nowym wałem miejskim wykopane zostały suche fosy. Prawdopodobnie w drugiej kolejności (możliwe, że przed

⁸ Gustaw MANTEUFFEL, *Kokenhuza*, [in:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. 4, Warszawa 1883, s. 252; J. S., *Führer durch das Dünathal von Stockmannshof nach Kokenhausen. Nebst einer Karte des Dünathales und einer Ansicht des Schlosses Kokenhausen um 1700*, Riga 1887, s. 22–23, 41–42; http://www.ambermarks.com/_Pieminekli/GarieApraksti/AizkrauklesRaj/KoknesesPag/EKokneses_vid_pils.htm (dostęp z 8 III 2017 r.).

⁹ Opis na podstawie ryciny z 1625 r. ze zbiorów Riksarkivet w Sztokholmie – Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/001 (1620-t). Por. J. S., op.cit., s. 16, 35–36.

1656 r.) zbudowano mniejszy bastion na południowym końcu kurtyny broniącej miasta oraz być może rawelin zabezpieczający rondelę¹⁰.

Na przestrzeni trzech stuleci pod Kokenhausen kilkakrotnie podchodziły wrogie armie. Najpierw dwukrotnie zamek był oblegany przez Kawalerów Mieczowych (w XV i XVI w.), którzy toczyli spory z arcybiskupami ryskimi, a po przejściu Inflant przez Rzeczypospolitą trzykrotnie atakowały go wojska moskiewskie i szwedzkie. W 1577 r. zamek został zdobyty przez wojska cara Iwana IV Groźnego, po czym odzyskany przez wojska polsko-litewskie rok później. Następnie w 1601 r. litewska załoga zamku wytrzymała oblężenie wojsk szwedzkich (23 czerwca 1601 r. hetman litewski Krzysztof „Piorun” Radziwiłł stoczył nieopodal zwycięską bitwę ze Szwedami). Niestety 20 lat później – 24 lipca 1624 r. – Seweryn Tański po 16-dniowym oblężeniu poddał zamek wojskom Gustawa II Adolfa¹¹. Nie był to jednak ostatni epizod związany z dziejami wojen polsko-szwedzkich, gdyż w dniu 29 czerwca 1655 r. przez Kokenhausen przechodził korpus szwedzki pod dowództwem gen. Gustawa Adolfa Lewenhaupta, który dwa tygodnie później zajął Dyneburg, rozpoczynając tym samym wojnę z Rzeczypospolitą¹². Z kolei rok później pod zamkiem stanęły wojska rosyjskie (2500 żołnierzy przyplęnęło Dźwiną na 1400 łodziach), które 14 sierpnia 1656 r. zdobyła go szturmem – większość obrońców zginęła, a zamek i miasto przemianowano na Dimitriew. Okupacja rosyjska trwała do 1661 r., gdy Kokenhausen został zwrócony Szwedom na mocy postanowień pokoju z Kardis¹³.

¹⁰ Opis na podstawie planów z lat trzydziestych i czterdziestych XVII w. znajdujących się w zbiorach Riksarkivet w Sztokholmie – Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/002 b (1630); SE/KrA/0406/28/021/003 b (1641); SE/KrA/0406/28/021/007. Por. J. S., op.cit., s. 16, 35–36.

¹¹ J. S., op.cit., s. 42–43; Leszek PODHORODECKI, *Rapier i koncerz. Z dziejów wojen polsko-szwedzkich*, Warszawa 1985, s. 55–62, 143; Andriej KOTLJARCHUK, *Szwedy ў гісторыі і культуры беларусаў* [Шведы ў гісторыі і культуры беларусаў], Wilnius [Вільнюс] 2007, s. 70, 72; Przemysław GAWRON, *Oblężenie i bitwa pod Kokenhausen (Koknese) 23 czerwca 1601 r. w świetle źródeł z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu*, [in:] *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, t. 5, red. Zbigniew HUNDERT, Karol ŻOJDŹ, Jan Jerzy SOWA, Oświęcim 2017, s. 53–69.

¹² L. PODHORODECKI, op.cit., s. 243. Według Andrieja Kotljarchuka oddziały szwedzkie 29 VI 1655 r. przepłynęły się pod Kokenhausen przez Dźwinę i wkroczyły na teren Kurlandii, a następnie Wielkiego Księstwa Litewskiego – zob. idem, *In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*, Huddinge 2006, p. 95.

¹³ Edgars DUNSDORFS, *Latvijas Vēsture 1600–1710*, Uppsala 1962, s. 95; A. KOTLJARCHUK, op.cit., s. 212–213; Andriej Michajłowicz JEGOROW, *Miasto Pskowa w historii rozwinia ruskiej armii i artylerii w epokę „siewiernych wojn”* [Андрей Михайлович Егоров, Место Пскова в истории развития русской армии и артиллерии в эпоху „северных войн”], [in:] *Wojna i oruzhje. Nowyje issledowanija i materialy*, cz. 1, [Война и оружие. Новые исследования и материалы, ч. 1], Sankt-Pietriurburg [Санкт Петербург] 2012, s. 348.

Ostatni etap w dziejach zamku w Kokenhauzen rozpoczął się w latach osiemdziesiątych XVII w., gdy Szwedzi przebudowali go w nowożytną twierdzę – na mocy patentu wydanego w 1684 r. przez Karola XI miasto zostało przeniesione w inne miejsce, co umożliwiło wystawienie tzw. Nowego Zamku¹⁴. W istocie był to hornwerk, czyli dzieło rogowe, które wybudowane zostało na miejscu zburzonego przedzamcza i miasta. Sama koncepcja podniesienia w ten sposób obronności zamku o rodowodzie średniowiecznym nie była nowatorska, gdyż w taki sam sposób postąpiono pół wieku wcześniej w Kamieńcu Podolskim. Hornwerk zbudowany był według szkoły nowowłoskiej, przy czym ze względu na zarys terenu południowy półbastion, przylegający do zbocza wznoszącego się nad brzegiem Dźwiny, był nietypowo. Miał on pewne cechy bastionu, gdyż wał kurtyny biegnącej od narożnika w kierunku Starego Zamku (wzdłuż linii głowy) miał uskok do wnętrza dzieła rogowego, gdzie łączyła się pod kątem zbliżonym do prostego z murem ciągnącym się w kierunku Zamku. W tym miejscu można więc mówić o krótkim barku. Dodatkowo przed odcinkiem kurtyny równoległym do brzegu rzeki i do „uskoku” znajdował się przedmur wybudowany na skraju skarpy. Północny półbastion miał typowy narys. W porównaniu do stanu z lat trzydziestych został on nieznacznie przebudowany – powiększono go i zlikwidowano znajdującą się tam wcześniej bramę, ale zachowano małą basteję między wałem kurtyny a murem stanowiącym jego przedłużenie w kierunku Starego Zamku, z dwoma lub trzema kondygnacjami strzeleckimi. Na wałach południowego półbastionu znajdowało się osiem strzelnic artyleryjskich – dwie w barku, trzy w czole, kolejne dwie w kurtynie od strony Dźwiny i jedna w „uskoku”, a przedmur zaopatrzone w pięć strzelnic (raczej dla armat o małym wagomiarze lub hakownic) od strony Dźwiny i dwie zwrócone w kierunku Starego Zamku. Północny półbastion zaopatrzone był w cztery ambrazury – dwie w barku i dwie w czole, podobnie jak kurtyna łącząca oba dzieła fortyfikacyjne.

Hornwerk połączony był z zamkiem murami, przy czym początkowo wzdłuż stoku przylegającego do brzegu Dźwiny znajdowała się jedynie palisada, która przed rozpoczęciem wojny zastąpiona została ceglany murem. Na wewnętrznym placu dzieła rogowego znajdowały się zabudowania – łącznie przynajmniej siedem budynków. Po południowej stronie cztery podłużne budynki – dwa przylegające dłuższymi ścianami do muru i dwa kolejne przylegające również dłuższymi ścianami do poprzednich. Po przeciwnej stronie placu

¹⁴ Jeszcze w latach trzydziestych XVII w. miasteczko Kokenhauzen otrzymało nowe przywileje (w 1631, 1633 i 1636 r.), a tym samym nadal funkcjonowało pod murami zamku (co potwierdza plany z lat czterdziestych XVII w.). Zob. G. MANTEUFFEL, op.cit., s. 252; J. S., op.cit., s. 36–37; *Koknese medieval castle*, http://www.ambermarks.com/_Pieminekli/GarieApraksti/AizkrauklesRaj/KoknesesPag/EKokneses_vid_pils.htm (dostęp z 8 III 2017 r.).

jeden podłużny budynek przylegający do muru, drugi podobny zbudowany równolegle do poprzedniego, ale w pewnym oddaleniu. Ostatni budynek, na rzucie zbliżonym do kwadratu, ustawiony był niemal centralnie na środku placu, nieznacznie jedynie przesunięty w lewą stronę (dla zapewnienia prostej komunikacji pomiędzy bramą dzieła rogowego a bramą zamku). Od wschodu hornwerk zabezpieczony był suchą fosą, która jednak nie dochodziła do północnej części skarpy. Przed fosą usypany był przedstok (glacis), o szerokości zbliżonej do szerokości fosy, przed którym wbita była palisada, stanowiąca najdalej na przedpolu wysunięty element umocnień¹⁵. Należy dodać, że na zachowanym planie rozbudowy półbastiony przesunięte były w kierunku wschodnim, przedstok był niemal dwa razy szerszy, a w fosie między półbastionami zaplanowany był rawelin¹⁶.

Między hornwerkiem a zamkiem wykopana była druga szeroka sucha fosa, nad którą przerzucony był most zwodzony. Początkowo nie był on zabezpieczony, ale przed wybuchem wojny wybudowany został przed fosą mały rawelin¹⁷.

Stary Zamek również przeszedł widoczną przebudowę – już przed 1670 r. zburzono dwie górne kondygnacje baszty południowo-wschodniej, przez co zrównano jej wysokość z linią muru łączącą dzieło rogowe z zamkiem. Baszta północno-wschodnia została skrócona tylko nieznacznie – zdjęto z niej hełm oraz ewentualnie najwyższą kondygnację, tak że jej wysokość zrównała się z linią dachów zamku. Oczywiście z militarnego punktu widzenia najistotniejsze były stanowiska bojowe – na planie przedstawiającym oblężenie Kokenhausen zaznaczono cztery artyleryjskie strzelnice we wschodnim murze Starego Zamku oraz po cztery mniejsze strzelnice w zachodnich basztach. Na koniec należy jeszcze odnotować studnię znajdującą się na środku dziedzińca zamkowego, bardzo istotną w razie oblężenia¹⁸.

¹⁵ Opis na podstawie zachowanych planów – Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/005 a (1670); SE/KrA/0425/09/193 (1700); *Plan der Festung Kokenhausen, belagert und erobert durch die sächsische Armee*; Hessisches Staatsarchiv w Marburgu, sygn. Karte WHK 10/10; *Plan wie auch prospect von dem Schloß Kokenhausen*, [in:] *Differents plans de fortifications, batailles, et vuës de differentes villes*, vol. 8, hrsg. v. Ludwig Christoph GLOTSCH, Johann LITHE, Samuel FABER, Nürnberg–Franckfurt–Leipzig [ca. 1703].

¹⁶ Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/007.

¹⁷ Z obozu pod Kokenhausen 9 Obr. 1700, Zbiór listów i nowin korespondentów podkanclerzego Szczuki, Część druga od roku 1696 do r. 1710 pod panowaniem Augusta II i Stanisława Leszczyńskiego, Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej cyt. AGAD), Archiwum Publiczne Potockich (dalej cyt. APP), sygn. 162, t. 2, s. 175; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 190.

¹⁸ Opis na podstawie zachowanych planów – Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/005 a (1670); SE/KrA/0425/09/193 (1700); *Plan der Festung Kokenhausen, belagert und erobert durch die sächsische Armee*; Hessisches Staatsar-

Twierdza Kokenhauzen (w źródłach nadal określana mianem „zamku”) była co prawda niewielka, ale dzięki nowym dziełom fortyfikacyjnym oraz korzystnemu położeniu stanowiła twardy orzech do zgryzienia dla ewentualnego przeciwnika¹⁹. Należy zaznaczyć, że znajdujący się tam szwedzki garnizon (przed rozpoczęciem wojny liczący ok. 80 żołnierzy²⁰) kontrolował środkowy bieg Dźwiny, m.in. uniemożliwiając spławianie po rzece materiałów wojennych (dział obłężniczych i amunicji) w kierunku Rygi obleganej przez wojska saskie. Dodatkowo pod Kokenhauzen znajdowała się dogodna przeprawa przez rzekę, co dawało możliwość przerzucenia oddziałów szwedzkich na teren Kurlandii i dalej w głąb Wielkiego Księstwa Litewskiego. Aby zapewnić bezpieczną żeglugę po Dźwinie, a co za tym idzie – transport rzeką artylerii obłężniczej i amunicji od granicy z Rosją pod Rygę, a także w celu zabezpieczenie pogranicza kurlandzko-litewskiego przed rajdami szwedzkimi, wojska saskie musiały zdobyć Kokenhauzen. Dodatkowo opanowanie tej twierdzy konieczne było z propagandowego punktu widzenia, gdyż po blamażu związanym z dwoma bezowocnymi oblężeniami Rygi, a następnie odwrotem na wieść o planie Karola XII (bezpośredniego zaatakowania Saksonii) August II potrzebował sukcesu, który mógłby wykorzystać zarówno na arenie międzynarodowej (udowodnienie Piotrowi I, że zamierza kontynuować wojnę u jego boku), jak i w polityce wewnętrznej (próba skłonienia sejmu Rzeczypospolitej do poparcia wysiłku zbrojnego Saksonii przez wojsko koronne i litewskie)²¹.

Saskie działania przeciwko Kokenhauzen rozpoczęły się już w pod koniec lipca 1700 r., gdy przystępując do drugiego oblężenia Rygi, wysłany tam został oddział liczący 600 kawalerzystów, pod dowództwem płk. Siegmunda von Brausa. Miał on zablokować twierdzę i nie dopuścić do niej ewentualnych posiłków²². Działania te mogły być związane z zagrożeniem, jakie dla pogranicza kurlandzko-litewskiego, zatem i dla linii komunikacyjnych armii saskiej pod Rygą stanowił korpus gen. Otto Wellingka. W tym samym czasie wysłał on oddział do Kokenhauzen (a także do Ewest – posterunku nad granicą z Infantami Polskimi, przy ujściu Ewikszty do Dźwiny) w celu dostarczenia tam

chiv w Marburgu, sygn. Karte WHK 10/10; *Plan wie auch prospect von dem Schloß Kokenhauzen*, op.cit.

¹⁹ Należy zaznaczyć, że była to jedyna twierdza szwedzka nad Dźwiną na wschód od Rygi – zob. Olle LARSSON, *Stormaktens sista krig*, Lund 2009, s. 65.

²⁰ U. SUNDBERG, op.cit., s. 52.

²¹ Można w tym fragmencie zgodzić się częściowo z Grzegorzem Szymborskim – zob. Grzegorz SZYMBORSKI, *Wyprawa Fryderyka Augusta I do Inflant w latach 1700–1701 w świetle wojny domowej na Litwie*, Zabrze–Tarnowskie Góry 2015, s. 166.

²² G. ADLERFELD, op.cit., p. 34. Jacek Burdowicz-Nowicki, powołując się na późniejsze wydanie pracy Adlerfelda, pisze o 500 kawalerzystach płk. Brausa – zob. J. BURDOWICZ-NOWICKI, op.cit., s. 208.

posiłków, ale możliwe, że również z zamiarem rozpoznania możliwości wykonania rajdu dywersyjnego na drugą stronę Dźwiny. Dodać należy, że po wysłaniu części oddziałów do Rygi dysponował jedynie 3600 żołnierzy, z czego ponad 3/4 stanowiła kawaleria, nie mógł więc bezpośrednio przeciwstawić się co najmniej czterokrotnie liczniejszej armii saskiej oblegającej stolicę Inflant. Na przełomie września i października 1700 r. korpus gen. Wellingka stacjonował pod Rujen (łot. Rūjiena) – między Wolmarem a Parnawą – przy czym jego siły wzrosły wówczas do ponad 5000 żołnierzy²³.

Na początku września August II zamierzał wysłać pod Kokenhauzen część oddziałów pod dowództwem następnego tronu kurlandzkiego – ks. Ferdynanda Kattlera²⁴. Ostatecznie jednak rozkaz do podjęcia działań przeciwko tej twierdzy wojska saskie otrzymały prawdopodobnie w drugiej połowie tego miesiąca²⁵. Operacją dowodził feldmarszałek Adam Heinrich von Steinau. Miał on duże doświadczenie bojowe, w tym w prowadzeniu oblężeń. W latach osiemdziesiątych służył w armii bawarskiej, biorąc udział w walkach przeciwko Tur-

²³ D. DEFOE, op.cit., s. 35; K. JAROCZOWSKI, op.cit., s. 308. W piśmie ks. Iwana Trubeckiego do Fiodora Gołowina z 10/21 września 1700 r. znajduje się informacja, że gen. Otto Wellingk dysponował 6000 rajtarów, z którymi stacjonował pod Parnawą. Natomiast według Christiana von Sarauwa szwedzki generał otrzymał posiłki z Finlandii w sile 7000 żołnierzy. Część wojska zapewne obsadziła twierdze i garnizony na terenie Inflant, tym samym gen. Wellingk mógł mieć do dyspozycji od 5000 do 6000 żołnierzy. Zob. *Siewiernaja wojna 1700–1721 gg. Sbornik dokumentow*, t. 1: 1700–1709 [*Северная война 1700–1721 гг. Сборник документов*, t. 1: 1700–1709], Moskwa [Москва] 2009, s. 54; Christian von SARAUW, *Die Feldzüge Karl's XII. Ein quellenmäßiger Beitrag zur Kriegsgeschichte und Kabinetropolitik Europa's im XVIII Jahrhundert*, Leipzig 1881, s. 33–34.

²⁴ *List cara Piotra I do admirała Fiodora Aleksiejewicza Gołowina, z 26 sierpnia/6 września 1700 r., z Tweru*, [in:] *Siewiernaja wojna 1700–1721*, s. 50.

²⁵ Z 20 i 22 września zachowały się dwa listy feldmarszałka Adam Heinrich von Steinaua do ks. Ferdynanda Kattlera. Znajdują się tam informacje o problemach związanych z transportem ciężkich dział w kierunku Dźwiny i dalej pod Kokenhauzen (z zapewnieniem im odpowiedniej eskorty) oraz o konieczności wystawienia mostu pontonowego. Zob. Riksrådet, Extranea IX Polen, sygn. vol. 151, bez pag. [<http://www.repcyfr.pl/dlibra/doccontent?id=3857&dirids=1>]. Według Jacoba Heinricha von Flemminga rozkaz do wymarszu wydany został 30 września – zob. [Jacob Heinrich von FLEMMING], *Mémoires concernant l'élection d'Auguste II pour roi de Pologne et les débuts de la guerre du Nord (1696–1702)* / *Pamiętniki o elekcji Augusta II na króla polskiego i o początkach wojny północnej (1696–1702)*, ed. / wyd. Urszula KOSIŃSKA, trad. / tłum. Krystyna ZALESKA, Maria GOŁĘBIEWSKA-BIJAK, Warszawa 2017, s. 436. W liście Atanazego Miączyńskiego do podkanclerzego litewskiego Szczuki znajduje się informacja o liczbie wybranych do transportu dział chłopów, wozów i wołów w czasie pierwszego i drugiego oblężenia Rygi. Zob. [List A. Miączyńskiego] Z Szawel d. 5 7bris 1700, Zbiór listów i nowin, AGAD, APP, sygn. 162, t. 2, s. 171–172. Informacje na temat eksploatacji ekonomii szawelskiej przez wojsko saskie znajdują się również u Otwinowskiego (należy podkreślić, że są to jedyne rzetelne dane odnośnie do kampanii 1700 r. znajdujące się w tym pamiętniku) – zob. [F. OTWINOWSKI], op.cit., s. 27.

cji na Węgrzech, a następnie przeciwko Francji nad Renem (m.in. oblężenie Moguncji w 1689 r.). W latach dziewięćdziesiątych służył w armii Republiki Weneckiej, ponownie walcząc przeciwko Turkom (zdobycie wyspy Chios i półwyspu Morei). Do służby w armii saskiej wszedł w 1699 r., 27 sierpnia otrzymując stopień feldmarszałka. W czasie letniej kampanii inflanckiej bezskutecznie dowodził oblężeniem Rygi²⁶. Drugim w kolejności starszeństwa był ks. Ferdynand Kettler, regent Księstwa Kurlandii i Semigalii. W latach osiemdziesiątych XVII w. brał udział w walkach przeciw Turkom, początkowo służąc w wojsku koronnym, a następnie w brandenburskim korpusie posiłkowym. W obu armiach otrzymał stopień generała lejtnanta. W czasie działań w Inflantach August II powierzył mu dowództwo artylerii saskiej – podobnie jak Steinau brał udział w drugim oblężeniu Rygi²⁷.

Podchodząc pod Dźwinę, feldmarszałek wydzielił z głównego korpusu oddział pod dowództwem płka Daniela von der Schulemburga, który 2 października przeprawił się przez rzekę i zablokował twierdzę. Na drugi dzień pod Kokenhauzen stanęła armia Augusta II²⁸. Jej siłę trudno jest jednoznacznie ocenić. Dwa miesiące wcześniej pod Rygą znajdowało się ok. 21 000 żołnierzy, przede wszystkim oddziały saskie: osiem regimentów piechoty, cztery regimenty kirasjerów i cztery regimenty dragonów oraz artyleria, a także posiłki litewskie (oddziały komputowe i prywatne)²⁹. Pod Kokenhauzen wysła-

²⁶ Bendhard von POTEN, *Steinau*, Adam Heinrich, [in:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 35, Leipzig 1893, s. 682–684; Janis ARĀJS, *Bitwa nad Dźwiną 9 lipca 1701 roku*, [in:] *Wojsny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, red. Bogusław DYBAŚ, Toruń 2007, s. 200.

²⁷ Anton Balthasar von KÖNIG, *Ferdinand Kettler*, [in:] *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben*, Bd. 1, Berlin 1788, s. 321–322; Jan WIMMER, *Wojsko Polskie w drugiej połowie XVII wieku*, Warszawa 1965, s. 215; J. ARĀJS, op.cit., s. 201; *Kurland, Ferdinand Hzg. V*, [in:] *Baltisches Biographisches Lexikon*, Göttingen 2012, s. 221.

²⁸ [J. H. von FLEMMING], op.cit., s. 437; Pierre MASSUET, *Histoire des rois de Pologne, et du gouvernement de ce Royaume; où l'on trouve ce qui s'est passé [...] sous le règne de Frédéric Auguste, et pendant les deux interrègnes*, vol. 2, Amsterdam 1733, s. 329; Jean-Baptiste de PARTHENAY, *Dzieje panowania Fryderyka Augusta II króla polskiego: Przez księdza Parthenay w r. 1734 napisane, obecnie zaś na jęz. polski przeł. T. H.*, Warszawa 1854, s. 173; Ch. von SARAUW, op.cit., s. 34; J. WIMMER, *Wojsko Rzeczypospolitej*, s. 56; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 162. Jöran Anderson Nordberg, a za nim Kazimierz Jarochoński początek oblężenia wyznaczają na 23 września – zob. Jöran Anderson NORDBERG, *Histoire de Charles XII, roi de Suede*, vol. 1, La Haye 1748, s. 95–96; K. JAROCHOWSKI, op.cit., s. 312.

²⁹ Korpus feldmarszałka Adama Heinrich von Steinaua – ok. 13 500 żołnierzy, korpus gen. Flemminga – ok. 5000 żołnierzy saskich oraz posiłki litewskie (dwa regimenty piechoty i kawaleria) i kurlandzkie – max. 3000 żołnierzy. Zob. [J. H. von FLEMMING], op.cit., s. 425–435. W źródłach i opracowaniach dane liczbowe dotyczące wojsk Augusta II pod Rygą wahają się od 18 000 do 25 000 żołnierzy. Zob. *List cara Piotra I do admirała Fiodora Aleksiejewicza Gotowina*; [Samuel FABER], *Der Ausführliche Leben-Beschreibung Carls des XII. König in Schweden*

no większość z tych sił. Na planie oblężenia zamieszczonym w *Sammlung von Festungsplänen II* zaznaczonych jest 12 batalionów piechoty, w tym dwa bataliony Regimentu Gwardii Polskiej³⁰, osiem regimentów i pięć szwadronów lub kompanii kawalerii³¹ oraz oddział artylerii. Poza oddziałami saskimi znajdowały się tam: jeden szwadron lub kompania rajtarów i jeden tego typu oddział dragonów radziwiłłowskich, bliżej nieokreślona liczba chorągwi autoramentu polskiego (stacjonujące przy kwaterze króla) i dwa oddziały tatarskie³². Należy dodać, że w liście podskarbiego nadwornego koronnego Atanazego Miączyńskiego z 9 października znajduje się potwierdzenie obecności pod twierdzą „Regimentu Gwardii JKM” i „polskich chorągwi”³³. Co do liczebności tych sił, trudno określić je nawet w przybliżeniu, gdyż nie wiadomo, jakie poniosły straty w działaniach bojowych w lipcu i sierpniu oraz jakie były ich wcześniejsze straty marszowe³⁴. Dodatkowo obraz zaciemnia wydzielenie na planie dwóch batalionów grenadierów oraz zaznaczenie czterech regimentów jako jednostki jednobatalionowe. Niemniej wydaje się, że liczebność wojsk saskich pod Kokenhausen podana na jednym z planów oblężenia (przechowywanym w Hessisches Staatsarchiv w Marburgu), a następnie powtórzona przez Grzegorza Szymborskiego – 9000 piechoty i 5000 kawalerii – jest nieprecyzyjna³⁵. Co do artylerii, można oprzeć się na informacji z planu oblężenia Kokenhausen,

Anderer Theil; Darinnen Dessen Auferziehung, dessen Anlandung in Dannemark, mit vorgehender Belagerung der Vestung Tonningen, Dessen Krieg und Sieg in Liefeland, neben dem wichtigen Theil vom Leben des Moscowitisch, Nürnberg 1702, s. 348; Julius MANKELL, *Uppgifter rorande Svenska Krigsmagten, styrka sammansattning och fordelning sedan slutet af femtonhundredatallet jemte öfversigt af Svenska krigshistoriens vigtigaste händelser under samma tid*, Stockholm 1865, s. 331; O. SCHUSTER, F. A. FRANCKE, op.cit., s. 146–147; J. WIMMER, *Wojsko Rzeczypospolitej*, s. 53; Alexander QUERENGASSER, Sascha LUNYAKOV, *Die Armee Augusts des Starken im Nordischen Krieg* (Heere & Waffen, Bd. 21), Berlin 2013, s. 19; J. BURDOWICZ-NOWICKI, op.cit., s. 205; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 119–120.

³⁰ Dwa bataliony grenadierów, dwa bataliony Regimentu Gwardii Niemieckiej, dwa bataliony Regimentu Gwardii Polskiej, dwa bataliony Regimentu Królowej, Regiment Bornstedt, Regiment Benckendorf, Regiment Robel, Regiment Feldmarschal.

³¹ Leibregiment Kirasjerów, Regiment Kirasjerów Feldmarschall, Regiment Kirasjerów Beust, Regiment Kirasjerów La Forel, Regiment Dragonów Flemminga, Regiment Dragonów Samosky, Regiment Dragonów Weienfels, Regiment Dragonów Wollfenbuttel, szwadron grenadierów konnych, dwa szwadrony karabinierów.

³² Johann Georg Maximilian von FURSTENHOF, *Sammlung von Festungsplanen. II. Planes von Italien, Ungarn, Pohlen und denen Nordischen Konigreichen*, pl. 106.

³³ Z obozu pod Kohenhausen 9 Obrs. 1700, op.cit., s. 175–176; M. TRĄBSKI, *Nieznane ródło do dziejów oblężenia*, s. 191.

³⁴ Wojtasik określił straty marszowe korpusu saskiego, który przybył w 1698 r. pod Lwów, na ponad 10% stanu wyjściowego. Zob. Janusz WOJTASIK, *Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r.*, cz. 2, Studia i Materiały do Historii Wojskowości, t. 13: 1976, cz. 2, s. 132.

³⁵ *Plan der Festung Kokenhausen, belagert und erobert durch die sachsische Armee*, Hessisches Staatsarchiv in Marburg, sygn. Karte WHK 10/10; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 163–164.

zamieszczonego w *Differents plans de fortifications, batailles, et vuës de differentes villes* (vol. 8) – wymieniono tam: 26 armat i sześć moździerzy³⁶; niestety nie wiadomo o jakim wagomiarze³⁷.

Garnizon Kokenhausen pod dowództwem majora Heinricha de Haya (Henrik Häij) liczył ok. 200 ludzi i co najmniej 28 dział³⁸. W dniu 3 października komendant twierdzy został wezwany do kapitulacji, jednakże odrzucił taką możliwość, zamierzając walczyć do wyczerpania możliwości obronnych. W związku z tym feldmarszałek Steinau jeszcze tego samego dnia rozstawił działa oblężnicze na trzech bateriach: na wprost bramy honrwerku cztery lub pięć moździerzy, za nimi na wzgórzu od siedmiu do piętnastu armat, a kolejnych pięć do dziewięciu armat na wzgórzu powyżej prawego brzegu rzeki Perse, na wprost bastei i muru łączącego dzieło rogowe z zamkiem³⁹. Dodatkowo na drugim (lewym) brzegu Dźwiny znajdowały się dwa stanowiska artyleryjskie: naprzeciwko południowego półbastionu z jedną armatą, a na przeciwko Starego Zamku z jedną armatą i jednym moździerzem. Atanazy Miączyński w liście informował, że twierdzę bombardowano z trzech baterii, zarówno w ciągu dnia, jak i w nocy⁴⁰. W efekcie zniszczono część fortyfikacji Starego Zamku, a przede wszystkim znajdującą się tam studnię, co pozbawiło garnizon świeżej wody⁴¹.

³⁶ Samuel Faber odnotował, że w czasie sierpniowego oblężenia Rygi wojska saskie dysponowały: 40 armatami oblężniczymi (kartaunami i półkartaunami), 36 dużymi spiżowymi moździerzami, 12 małymi żelaznymi moździerzami i 15 do wyrzucania rozżarzonych kul – zob. [S. FABER], op.cit., s. 348.

³⁷ *Plan wie auch prospect von dem Schloß Kokenhausen*, op.cit.

³⁸ Z obozu pod Kokenhausen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 175; G. ADLERFELD, op.cit., s. 43. Samuel Faber podał, że w chwili kapitulacji Kokenhausen garnizon liczył 300 żołnierzy, Julius Mankell i Christian von Sarauw – 600 żołnierzy, a Szymborski domniemywał, że skoro pod twierdzę podeszła niemal cała armia Augusta II, to musiało się tam znajdować „niewiele ponad tysiąc obrońców”. Zob. [S. FABER], op.cit., s. 350; J. MANKELL, op.cit., s. 34; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 162.

³⁹ Informacje o stanowiskach artyleryjskich i znajdujących się na nich działach pochodzą z trzech zachowanych planów przedstawiających oblężenie Kokenhausen. Jednakże należy zaznaczyć, że na każdym z nich podano inną liczbę dział na danym stanowisku. Zob. *Plan av fästningen Kokenhusen. Sachsiska arméns attack september 1700*, Riksarkivet, SE/KrA/0425/09/193 (1700); *Plan der Festung Kokenhausen, belagert und erobert durch die sächsische Armee*, Hessisches Staatsarchiv w Marburgu, sygn. Karte WHK 10/10; *Plan wie auch prospect von dem Schloß Kokenhausen*, op.cit.

⁴⁰ Z obozu pod Kokenhausen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 175; Hessisches Staatsarchiv w Marburgu, sygn. Karte WHK 10/10; *Plan wie auch prospect von dem Schloß Kokenhausen*, op.cit.

⁴¹ Z obozu pod Kokenhausen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 175; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 190; *Historical and Political Monthly Mercury*, vol. 11–12: 1700, s. 395. Większość autorów, którzy opisują przebieg oblężenia, podaje, że ostrzał spowodował wyłom w fortyfikacjach. Wydaje się, że mają oni na myśli fortyfikacje dzieła rogowego. Miączyński jednak tego nie odnotowuje, stwierdzając jedynie, że bomby poczyniły znaczną „breszę” w Starym

Jednocześnie z ostrzałem twierdzy rozpoczęte zostały prace ziemne mające na celu przeprowadzenia bezpośredniego szturm. Aprosze kopane były na prawo od stanowiska moździerzy w kierunku północnego półbastionu. W ciągu trzech dni przykop doprowadzony został do przedstoku, gdzie wykonano drugą równoległą (pierwszą założono mniej więcej w połowie odległości od stanowiska moździerzy do przedstoku), o długości od połowy do 2/3 szerokości frontu zewnętrznych fortyfikacji twierdzy. Stanowiska szturmowe zajęła tam saska piechota. Nie zakończyło to jednak prac saperskich, gdyż północną aproszę postanowiono doprowadzić do skraju północnego zbocza w celu założenia miny pod kurtyną północnego półbastionu⁴². Prawdopodobnie wcześniej zniszczone zostały stanowiska strzeleckie znajdujące się w bastei, przez baterię na prawym brzegu Perse. Inaczej trudno sobie wyobrazić, aby sascy saperzy prowadzili prace pod ostrzałem prowadzonym wzdłuż przykopu.

Atanazy Miączyński stwierdza, że to właśnie groźba wysadzenia fragmentu fortyfikacji honrwerku skłoniła komendanta twierdzy do „uderzenia w szamadę”⁴³, chociaż garnizon mógłby się jeszcze bronić w Starym Zamku. Jego zdaniem Szwedzi obawiali się „furii szturmującego żołnierza”, w związku z czym nie chcieli ryzykować bezpośredniego starcia. W celu pertraktacji warunków kapitulacji mjr de Hay wysłał dwóch oficerów. Z relacji podskarbiego nadwornego wynika, że przerwanie walk nastąpiło o godz. 10 przed południem, w dniu 7 października⁴⁴.

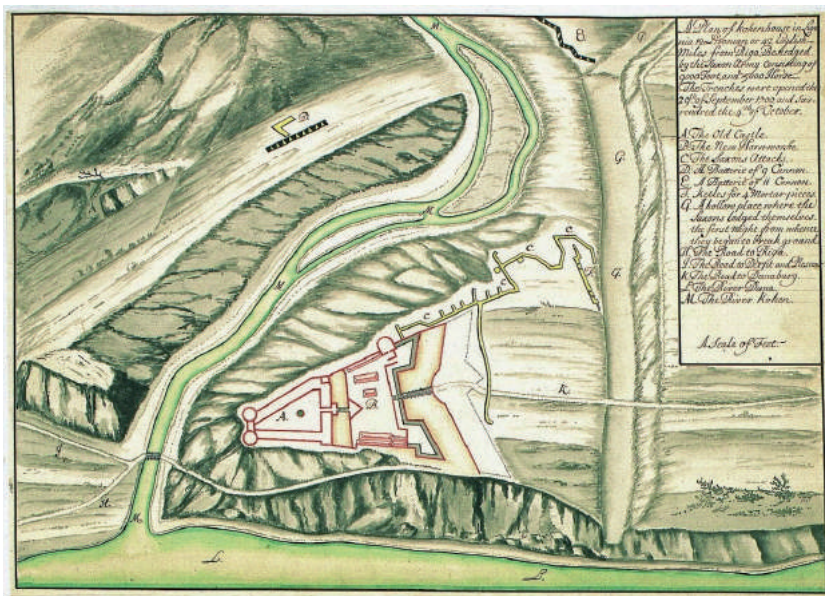
Szwedzki komendant twierdzy liczył, że August II potraktuje garnizon łagodnie. Faktycznie tak się stało – Miączyński odnotował, że pozwolono Szwedom wyjść „more militarii”: z zapalonymi lontami i biciem w bębny, nie zgodzono się jedynie na rozwinięcie chorągwi. Poza tym żołnierze mogli zabrać

Zamku, m.in. zniszczyły studnię. Co do zniszczonej studni, to Jean-Baptiste de Parthenay pisał nieprecyzyjnie, że „rzucane bomby popsuły w studniach wodę”, co powtórzył bezkrytycznie Grzegorz Szyborski – „pociski artyleryjski uczyniły wodę ze studni zamkowej niezdatną do picia”. Zob. J.-B. de PARTHENAY, op.cit., s. 173; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 166.

⁴² Z obozu pod Kohenhauzen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 175; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 190; Hessisches Staatsarchiv w Marburgu, sygn. Karte WHK 10/10; P. MASSUET, op.cit., s. 329; J.-B. de PARTHENAY, op.cit., s. 173.

⁴³ *Chamade* (franc.) – sygnał dźwiękowy podawany bębniem lub trąbką, oznaczający, że garnizon obleganej twierdzy jest gotowy do rozpoczęcia negocjacji w sprawie kapitulacji.

⁴⁴ Z obozu pod Kohenhauzen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 175; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 191; [S. FABER], op.cit., s. 350. Francuscy historycy Pierre Massuet i Jean-Baptiste de Parthenay twierdzili, że do przerwania walki doszło dzień wcześniej, a 7 października sformułowano warunki kapitulacji – zob. P. MASSUET, op.cit., s. 329–330; J.-B. de PARTHENAY, op.cit., s. 173. Natomiast Christian von Saraau, Jan Wimmer, a za nimi Grzegorz Szyborski datę kapitulacji wyznaczają na 17 października, zatem oblężenie według nich trwało dwa tygodnie. Jest to ewidentna pomyłka wynikająca z błędnego założenia, że na akcie kapitulacji widnieje data zapisana według kalendarza szwedzkiego. Zob. Ch. von SARAUW, op.cit., s. 34; J. WIMMER, *Wojsko Rzeczypospolitej*, s. 56; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 164.

1. Plan obłężenia Twierdzy Kokenhauzen.
Hessisches Staatsarchiv Marburg, HStAM\WHK\WHK 10/10

2. Bombardowanie Twierdzy Kokenhauzen. *Differents plans de fortifications, batailles, et vuës de differentes villes*, Bd. 8, hrsg. v. Ludwig Christoph GLOTSCH, Johann LITHEN, Samuel FABER, Nürnberg-Franckfurt-Leipzig, [ca. 1703]

wszystkie swoje prywatne rzeczy⁴⁵. Szczegółowe punkty kapitulacji odnotowane zostały w *Livonica Oder einiger Zu mehrer Erläuterung Der Mit Anfang des 1700. Jahrs* i „Historical and Political Monthly Mercury” z 1700 r., a powtórzone w pracach: Pierre’a Massueta i Grzegorza Szymborskiego, tyle że z pewnymi przeinaczeniami⁴⁶. Punkty kapitulacji wyglądały następująco:

1. Major i komendant de Hay zobowiązuje się otworzyć wrota twierdzy jeszcze 7 października wieczorem przed feldmarszałkiem von Steinauem, który ze swojej strony oświadcza, że w stronę twierdzy nie zostaną podjęte żadne kroki nieprzyjacielskie, zarówno przeciw dowódcy, jak i jego garnizonowi oraz podkomendnym, jeśli oddadzą się w całości do dyspozycji.
2. Uzgodniono, że major i komendant twierdzy de Hay może odmaszerować z całym garnizonem, tj. oficerami artylerii, inżynierami i piechoty, podoficerami, sygnalistami i żołnierzami, z bronią i bagażami, przy akompaniamencie werbli, z zapalonymi lontami, kulami w zębach, 24 nabojami i kulami, dwoma łokciami lontów na każdego żołnierza, podobnie z czterema granatami na grenadiera, z workami z dobytkiem, kobietami, dziećmi, zdobyczami wojennymi.

⁴⁵ Z obozu pod Kohenhauzen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 175; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 191. Szymborski, opisując pertraktacje, dziwi się, że feldmarszałek Steinau nie zdecydował się na przeprowadzenie szturmów, a łagodne warunki kapitulacji jego zdaniem świadczyły o zamiarze „zyskaniu przychylności miejscowej ludności”. Należy jednak wziąć pod uwagę to, że każdy szturm na umocnione pozycje wiązał się z dużymi stratami, więc jeżeli przeciwnik chciał się poddać, zazwyczaj mu to umożliwiano. Co więcej – często zgadzano się, aby garnizon udał się do innej twierdzy z bronią osobistą i bagażami, niekiedy nawet pozwalano zabrać kilka dział. Zob. G. ADLERFELD, op.cit., s. 103; Christopher DUFFY, *Fire & Stone. The science of fortress warfare, 1660–1860*, London 1996, s. 189; Maciej TRĄBSKI, *Kapitulacje twierdz w czasie Wielkiej Wojny Północnej – Inflanty 1700–1710*, [in:] *Kapitulacje w dziejach wojen. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej* (Homo Militaris, t. 5), red. Andrzej NIEWIŃSKI, Oświęcim 2017, s. 215–247; Borys W. MIEGORSKI, *Osady i szturm Siewiernojwo wojny 1700–1721*, [Борис В. Мегорский, *Осады и штурмы Северной войны 1700–1721 гг.*], Санкт-Петербург [Санкт Петербург] 2018, s. 353–395.

⁴⁶ *Livonica Oder einiger Zu mehrer Erläuterung Der Mit Anfang des 1700. Jahrs in Lief-land entstandenen Unruhe dienlicher Stücke und Actorum Publicorum Fasciculus Quartus*, Riga 1701, s. 52–54; Historical and Political Monthly Mercury, vol. 11–12: 1700, s. 394; P. MASSUET, op.cit., s. 330–332; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 164–166. Wersje podane w czterech powyższych źródłach i opracowaniach różnią się nieznacznie – przede wszystkim tylko w pierwszej znajduje się dziewięć punktów, w pozostałych pominięty został punkt przedostatni. Jako podstawową przyjąłem wersję zamieszczoną w *Livonica Oder...*, uznając, że przepisana została z oryginału. Dodać należy, że Szymborski, opierając się na wersji z „Historical and Political Monthly Mercury”, błędnie podał w punkcie drugim, że Szwedzi mogli zabrać z Kokenhauzen artylerię, czego nie było w wersji angielskiej. Zapomniał za to wymienić żołnierzy szeregowych, którzy otrzymali prawo wyjścia z twierdzy i udania się razem z oficerami i podoficerami do Rygi.

3. Uzgodniono, że garnizon otrzyma wolność, żołnierze obiorą najkrótszą drogę do Rygi, eskortowani przez żołnierzy Jego Królewskiej Wysokości Króla Polskiego. Bagaż zostanie przetransportowany na wozach armii saskiej, pod warunkiem że zostaną one zwrócone bez żadnych sztuczek.
4. Ranni i chorzy, zarówno z artylerii, jak i piechoty, którzy nie mogą odejść, pozostaną w twierdzy na czas kuracji, po czym dostaną przepustki uprawniające do powrotu do Rygi.
5. Stojące na wałach armaty, arsenał i magazyn, jak również prowiant mają pozostać według właściwego inwentarza nietknięte i oddane.
6. Co się tyczy rzeczy będących własnością garnizonu, które nie mogą zostać zabrane, pozostaną one zabezpieczone w twierdzy z możliwością odbioru przez najbliższe sześć miesięcy. Jeśli tak się stanie, sprzęt zostanie odesłany drogą rzeczną bądź lądową.
7. Uwięzieni dezercerzy, więźniowie i inne osoby należące do króla polskiego oraz będące pod protekcją księcia kurlandzkiego bądź inni, którzy są za takowych uważani, powinni bez wyjątku zostać dostarczeni, nim garnizon opuści zamek.
8. Major i komendant ma przekazać królowi polskiemu wcześniej wymienioną amunicję, prowiant i należące do tego rzeczy, przejętą nakazem artylerii i prowiant. Klucze do bram ma dostarczyć generałowi.
9. Wymarsz garnizonu powinien nastąpić o 8 rano [8 października]. Jednak garnizon jeszcze tego dnia powinien zatrzymać się w określonych miejscowościach, aby uporządkować swoje rzeczy i przygotować się do ostatecznego marszu.

Według relacji Miączyńskiego 8 października przed południem twierdzę opuściło 179 szwedzkich piechurów, nie licząc oficerów i podoficerów. W czasie kilkudniowych walk zginąć miało czterech obrońców, a rany odniosło sześciu kolejnych. Odnotował też, że na mocy postanowień kapitulacji 12 Polaków i Kurlandczyków znajdujących się w twierdzy „wzięło służbę” w polskim regimencie gwardii⁴⁷.

W twierdzy zajęto 27 armat i jeden falkonet⁴⁸, 80 cetnarów prochu, dużo broni, bomb i granatów ręcznych, a także 1000 pudów żyta⁴⁹. Stoi to w sprzecz-

⁴⁷ Z obozu pod Kokenhauzen 9 Obris. 1700, op.cit., s. 175–176; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 191.

⁴⁸ Działa te w większości odlane były między połową XVI a połową XVII w. Większość z nich była polsko-litewskiej proveniencji, co można było rozpoznać po znajdujących się na nich napisach (Sigismundus Augustus, Sigismund III) i herbach. Z pozostałych na przynajmniej dwóch znajdowały się rosyjskie napisy, na jednym widniała informacja o odlaniu w Rydze. Zob. J. A. NORDBERG, op.cit., s. 170–171.

⁴⁹ Z obozu pod Kokenhauzen 9 Obris. 1700, op.cit., s. 175–176; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 191.

ności z informacjami podanymi przez „Historical and Political Monthly Mercury”, a powtórzonymi przez Jean-Baptiste’a de Parthenaya i Grzegorza Szymborskiego, jakoby w twierdzy zdobyto jedynie siedem dział oraz niewielką ilość prochu i żywności – niewystarczających na dłuższą obronę⁵⁰. Można tu dodać, że według wyliczeń płk. Jana Michała Kapenhauzena z 1712 r. przygotowanych dla twierdzy Biała Cerkiew, a biorąc pod uwagę dużo mniejszą liczbę żołnierzy i dział w Kokenhauzen, wynika, że prochu starczyć powinno na dwa tygodnie walki, a zboża na ponad miesiąc⁵¹.

We kwestii strat wojsk Augusta II Atanazy Miączyński odnotował, że zabitych i rannych było 50 żołnierzy, co mniej więcej odpowiada danym podawanym w niektórych opracowaniach, gdzie jednak informację zmodyfikowano, pisząc o 50 zabitych⁵².

Na koniec swojej relacji podskarbi nadworny koronny wspominał o korpusie gen. Wellingka. Okazuje się, że wcześniej obawiano się, że będzie się on starał przeszkodzić działaniom saskim prowadzonym pod Kokenhauzen. Wysłano nawet silny podjazd w jego kierunku – kilkaset koni kawalerii szwedzkiej i część polskich chorągwi, pod dowództwem gen. lejtn. Ericha Dietricha Rose – ale stwierdzono tylko, że dowódca szwedzki nadal spokojnie stoi „pod Drują”. Miączyński odnotował też, że po zakończonym oblężeniu August II wyjechał przez Birze i Kowno do Warszawy, a wojska saskie szykowały się do zajęcia kwater zimowych. Odnośnie do ostatniego wyraził nadzieję, że zajmą je w Inflantach, co wiązało się z jego wcześniejszym listem, w którym informował o nadużyciach popełnionych na Żmudzi przez żołnierzy saskich⁵³.

Major de Hay po przybyciu do Rygi został aresztowany przez generalnego gubernatora Inflant Erika Dahlbergha, pod zarzutem przedwczesnej kapitulacji – zmarł kilka dni później⁵⁴. Zapewne uznano, że zdobycie przez Sasów Kokenhauzen znacznie wzmocniło ich pozycję na pograniczu Kurlandii i Inflant, dając im potencjalną podstawę operacyjną do działań w głąb szwedz-

⁵⁰ Historical and Political Monthly Mercury, vol. 11–12: 1700, s. 395; J.-B. de PARTHENAY, op.cit., s. 173; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 165–166.

⁵¹ Zob. Maciej TRĄBSKI, *Przejęcie Twierdzy Biała Cerkiew przez wojsko koronne w 1713 r.*, [in:] *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojskowej*, red. Maciej TRĄBSKI, Oświęcim 2016, s. 381–382, 389–392.

⁵² Z obozu pod Kokenhauzen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 176; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 191. Por. Historical and Political Monthly Mercury t. 11–12: 1700, s. 395; G. SZYMBORSKI, op.cit., s. 165.

⁵³ Z obozu pod Kokenhauzen 9 Obr. 1700, op.cit., s. 176; M. TRĄBSKI, *Nieznane źródło do dziejów oblężenia*, s. 191–192. Por. w liście Z Szawel 5 7bris 1700, op.cit., s. 171.

⁵⁴ G. ADLERFELD, op.cit., s. 43; Christian KELCH, *Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707*, Dorpat 1875, s. 139; C. SARAUF, op.cit., s. 48; *Hajj, släkt*, [in:] *Svenskt biografiskt lexikon*, Bd. 17 (1967–1969), s. 768.

kiej prowincji⁵⁵. Znaczenie tej twierdzy docenili też jej zdobywcy. Początkowo obsadzili Kokenhauzen garnizonem składającym się 575 ludzi, ale na skutek odkomenderowania, chorób i dezercji w czerwcu następnego roku liczył 178 oficerów i żołnierzy⁵⁶. Jednocześnie wiosną 1701 r. rozpoczęto rozbudowę fortyfikacji⁵⁷. Z zachowanych planów wynika, że przed dziełem rogowym usypany został nowy przedstok (dwukrotnie większy od poprzedniego), przed fosą wybudowano duży rawelin z dwoma słoniczołami, a północny półbastion zabezpieczono przedmurem (w miejscu, gdzie w czasie oblężenia przygotowana była galeria minowa). Droga biegnąca z Dyneburga do Rygi poprowadzona została tuż nad brzegiem Dźwiny, a na zboczu wzgórze wybudowano baraki, osłonięte od strony rzeki, a także od wschodu i zachodu, trzema odcinkami wału⁵⁸. Poza tym na prawym brzegu Perse założony został rozległy obóz wojskowy, osłonięty fortyfikacjami polowymi, do którego 25 czerwca 1701 r. przybyło ponad 17 500 żołnierzy rosyjskich pod dowództwem ks. Anikity Iwanowicza Repnina (19 pułków piechoty z 40 działami, z czego cztery pułki od razu odeszły pod Rygę)⁵⁹. Korpus ten nie został jednak wykorzystany do działań ofensywnych – już 6 lipca feldmarszałek Steinau wydał rozkaz przerwania wszystkich sił pod Rygę, ponieważ otrzymał informację o marszu głównej armii szwedzkiej w tamtym kierunku. Jeszcze tego samego dnia wyruszył gen. lejtn. Christian Dietrich Röbel z pułkiem piechoty saskiej i artylerią polową. Książę Repnin, na wieść o rajdzie oddziału szwedzkiego (pod dowództwem płk. Johana Augusta Meyerfelda) kierującego się pod Kokenhauzen⁶⁰, opóźnił wymarsz o jeden dzień. Losy twierdzy dopełniły się w połowie miesiąca – na wieść o klęsce armii sasko-rosyjskiej w bitwie nad Dźwiną (19 VII), a następ-

⁵⁵ Należy przyznać rację Jackowi Staszewskiemu, który zdobycie Kokenhauzen przez wojska Augusta II ocenił jako „efektowny sukces”. Zob. Jacek STASZEWSKI, *August II Mocny*, Wrocław 1986. Por. J. BURDOWICZ-NOWICKI, op.cit., s. 212.

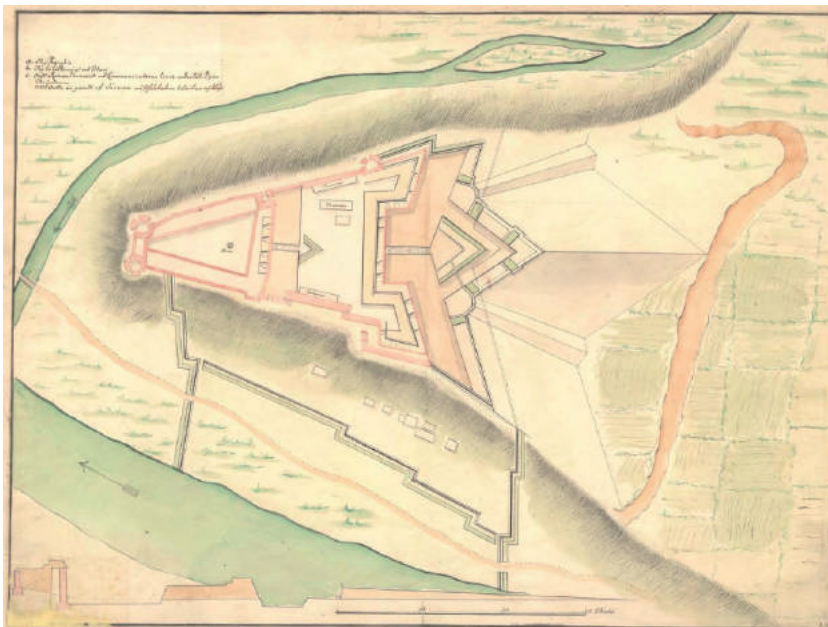
⁵⁶ Tabelle über die in Kokenhuzen stehende Mannschaft die sich selbige den 14 November 1700 effective befinden, Taegliche Raporttabelle über der bei Kokenhausen commendir stehenden Mannschafftennach Specification [...] den 11 Junii 1700 [powinno być 1701 – M.T.], Riksarkivet, Extranea IX Polen, sygn. vol. 151, bp [<http://www.repcyfr.pl/dlibra/doccontent?id=3902&dirids=1>].

⁵⁷ Do budowy ściągnięto 600 piechurów i 300 dragonów saskich – zob. G. ADLERFELD, op.cit., s. 70.

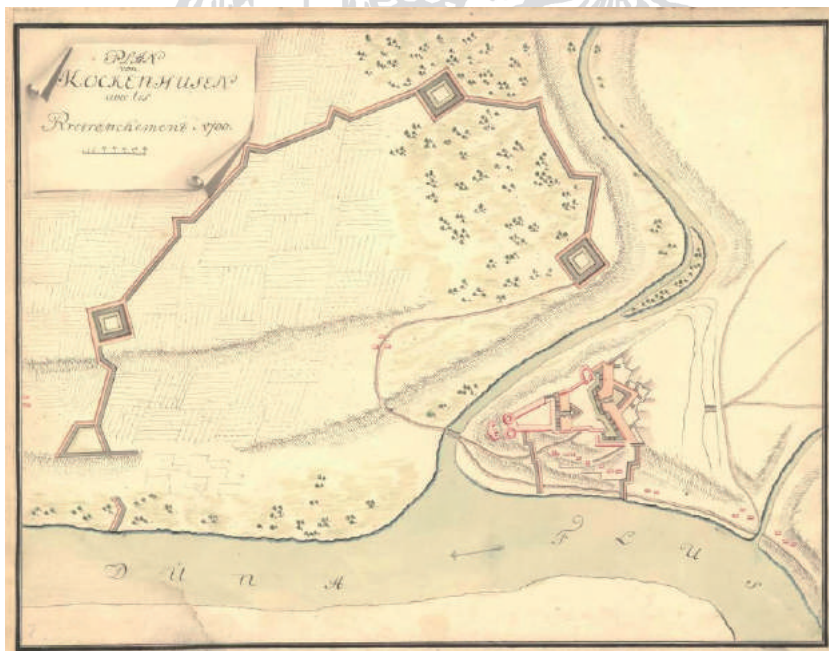
⁵⁸ Zob. Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, Plan twierdzy z 1701 r. – SE/KrA/0406/28/021/008: Plan obozu warownego pod Kokenhauzen – SE/KrA/0406/28/021/009.

⁵⁹ W czasie wymarszu spod Pskowa korpus liczył 17 805 żołnierzy – zob. Nikołaj Gierasimowicz USTRJAŁOW, *Istoriya carstwowanija Pietra Wielikogo*, t. 4, cz. 2, [Николай Герасимович Устрялов, *История царствования Петра Великого*, т. 4, ч. 2], Санкт-Петербург [Санкт-Петербург] 1863, s. 200.

⁶⁰ Ostatecznie pod Rygę wyruszyło dziewięć pułków, a sześć pozostało w obozie pod Kokenhauzen. Zob. [J. H. von FLEMMING], op.cit., s. 446; J. ARÅJS, op.cit., s. 198–199.

3. Plan Twierdzy Kokenhauzen z 1701 r. Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/008

4. Plan obozu warownego pod Kokenhauzen latem 1701 r. (na planie błędna data). Riksarkivet, Utländska stads- och fästningsplaner, Kokenhausen, SE/KrA/0406/28/021/009

nie o marszu armii szwedzkiej w głąb Kurlandii – 25 lipca 1701 r. płk Adam Heinrich Bosse wyprowadził garnizon Kokenhauzen na lewy brzeg Dźwiny, po czym Stary Zamek został wysadzony w powietrze⁶¹, a działa i amunicja (kule i bomby) potopione w Dźwinie⁶².

Nadesłany 21 IV 2017

Nadesłany po poprawkach 13 VIII 2018

Zaakceptowany 6 XII 2018

Dr hab. Maciej Trąbski, prof. UJD

Instytut Historii

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie

e-mail: trabski@gazeta.pl

ORCID: 0000-0003-4699-7697

⁶¹ Warto wspomnieć, że 19 lipca wycofujące się wojska saskie wysadziły szaniec Oranienbaum (Kobron), położony naprzeciwko Rygi – zob. G. ADLERFELD, op.cit., s. 81; J. A. NORDBERG, op.cit., s. 168; Boris W. MIEGORSKIJ, «*Otdat' nie lzia szecz*». *Ostawienie gorodow i krieopostiej w gody Wielikoj Siwiernojwo wojny*, [in:] *Wojna i orużije. Nowyje issledowanija i matieriały*, cz. 3 [Борис В. Мегорский, «*Отдать нельзя сечь*». *Ostavlenie gorodow i krepостей v gody Velikoj Severnoj wojny*, [in:] *Война и оружие. Новые исследования и материалы*, ч. III], Sankt-Pietrieburg [Санкт Петербург] 2016, s. 357. Grafika ukazująca wysadzenie Twierdzy Kokenhauzen zamieszczona została w *Differents plans de fortifications, batailles, et vuës de differentes villes*, vol. 19, hrsg. v. Louis CORDIER, Ludwig Christoph GLOTSCH, Johann LITHEIN, Samuel FABER, Nürnberg–Franckfurt–Leipzig [ca. 1705].

⁶² [J. H. von FLEMMING], op.cit., s. 447; G. ADLERFELD, op.cit., s. 83; Ch. KELCH, op.cit., 227; *Kokenhuza*, op.cit., s. 253; K. JAROCHOWSKI, op.cit., s. 362; B. W. MIEGORSKIJ [Б. В. Мегорский], «*Otdat' nie lzia szecz*» [«*Отдать нельзя сечь*»], s. 358; idem, *Osady i szturmy* [*Осады и штурмы*], s. 404–405. Prawdopodobnie działa i amunicja zrzucone zostały do rzeki tuż przy brzegu, ponieważ Szwedzi w ciągu kilku dni wydostali 27 dział spiżowych, w tym: 20 armat (jedną kolumbrynę), z czego 10 zniszczonych (rozbitych), dwie haubice (znajdowały się na nich daty z połowy XVI w., więc były to raczej szrotownice – zob. Konstanty GÓRSK, *Historia artylerii polskiej*, Warszawa 1902, s. 38–39), jeden falkonet, cztery małe moździerze (rosyjskie), a także 70 bomb i granatów oraz 980 kwintali ołowiu. Zob. J. A. NORDBERG, op.cit., s. 170–171. Kelch twierdził, że przed wysadzeniem w twierdzy były 22 armaty oraz sześć moździerzy (wszystkie spiżowe). Spośród nich tylko dziewięć armat uległo zniszczeniu, a pozostałe działa zostały przez Szwedów odnalezione i spławione Dźwiną do Rygi, razem z 66 dużymi i wieloma małymi bombami oraz 192 funtami ołowiu – zob. Ch. KELCH, op.cit., s. 227. Według Adlerfelda Sasi w Kokenhauzen pozostawili 12 armat, cztery moździerze i dwa falkonety. Jarochowski zaś twierdził, że w ruinach twierdzy Szwedzi znaleźli 27 dział – zob. G. ADLERFELD, op.cit., s. 83; K. JAROCHOWSKI, op.cit., s. 362. W latach osiemdziesiątych XIX w. wydobyto z Dźwiny cztery działa, kolejne trzy zaś odnalezione w ruinach zamku – zob. J. S., op.cit., s. 37. Biorąc pod uwagę informację podaną przez Miączyńskiego, o 27 armatach i jednym falkonecie, można uznać, że wojska saskie w czasie swojego pobytu w Kokenhauzen dozbroiły twierdzę w co najmniej dwa działa (haubice/szrotownice?) i cztery moździerze. Jedyną wątpliwością jest to, że podskarbi w swojej relacji pisał o armatach żelaznych (tylko falkonet miał być spiżowy), a we wszystkich opracowaniach autorzy podają, że Szwedzi odzyskali działa spiżowe. Pozostaje więc pytanie, czy Miączyński pomylił się przy opisie dział (co jest wątpliwe, biorąc pod uwagę jego doświadczenie wojskowe), czy też to Szwedzi ze względów propagandowych podali fałszywą informację o wydobyciu cenniejszej broni z nurtów Dźwiny?

THE SIEGE AND CAPITULATION
OF THE KOKENHAUSEN FORTRESS

Summary

Key words: the Great Northern War, Livonia, Kokenhausen, early modern military art, siege, capitulation, August II Wettin, Adam Heinrich von Steinau, the year 1700

The conquest of the Kokenhausen Fortress in October 1700 was the last act of an eight-month campaign conducted by the army of August II in the territory of Swedish Livonia. After the disgrace related to the premature abandonment of the siege of Riga (the main target of this campaign), it was a significant military and political success. Kokenhausen could have been a convenient bridgehead for the Saxon troops on the right bank of the Daugava River and a potential operational base to launch military operations in the Swedish province in the spring of the following year. At the same time, the conquest of this fortress made it possible to use the Daugava River to transport heavy cannons and ammunition from the Russian border to Riga. In addition, this success could be used for propaganda purposes. Tsar Peter I received the confirmation that August II had maintained the anti-Swedish alliance, thanks to which in Warsaw it was possible to strive for Poland's joining the war against Sweden.

In the publications devoted to the Great Northern War the information on this event is mostly scarce, and often contradictory, making the image of the siege and capitulation of the Kokenhausen Fortress look unclear and raise doubts. The reason seems to be the lack of information from a direct source, and the authors' reliance on indirect sources (e.g. press coverage). Below, a new attempt to present the circumstances of the conquest of Kokenhausen by the army of August II will be presented; it was prepared primarily on the basis of a letter written in the Saxon army camp on 9 October 1700, probably by the court treasurer Atanazy Miączyński, and works of two French historians: Pierre Massuet – *Histoire des rois de Pologne, et du gouvernement de ce Royaume [...]* and Jean-Baptiste de Parthenay – *History of the reign of the Polish king Frederic August II [...]*, which come from the 1730s.

DIE BELAGERUNG UND KAPITULATION
DER FESTUNG KOKENHAUSEN (2.–7. OKTOBER 1700)

Zusammenfassung

Schlüsselwörter: Großer Nordischer Krieg, Livland, Kokenhausen, neuzeitliche Kriegskunst, Belagerung, Kapitulation, August II. Wettin, Adam Heinrich von Steinau, 1700

Die Eroberung der Festung Kokenhausen im Oktober 1700 war der letzte Akt in der achtmonatigen Kriegskampagne der Heere Augusts II. auf dem Gebiet des schwe-

dischen Livlands. Nach der Blamage beim verfrühten Abbruch der Belagerung von Riga (des Hauptziels dieser Kampagne) war dies ein wichtiger militärischer und politischer Erfolg. Kokenhausen konnte für die sächsischen Armeen einen bequemen Brückenkopf auf den rechten Ufer der Düna und eine potenzielle Operationsbasis bilden, um im Frühjahr des folgenden Jahres die Operationen in der Tiefe der schwedischen Provinz wieder aufzunehmen. Zugleich ermöglichte die Herrschaft über diese Festung die Benutzung der Düna für den Transport schwerer Geschütze und von Munition von der Grenze zu Russland bis Riga. Außerdem konnte man diesen Erfolg propagandistisch ausnutzen. Zar Peter I. Erhielt die Bestätigung, dass August II. an dem antischwedischen Bündnis festhielt, und in Warschau konnte man sich deshalb darum bemühen, dass die polnische Republik sich dem Krieg gegen Schweden anschloss.

In den Arbeiten zum Großen Nordischen Krieg sind die Informationen zu diesem Ereignis meistens spärlich und zudem oft widersprüchlich, wodurch das Bild der Belagerung und Kapitulation von Kokenhausen unklar ist und Zweifel weckt. Der Grund scheint darin zu liegen, dass es an Informationen aus unmittelbaren Quellen mangelt und die Autoren sich auf mittelbare Quellen (z. B. Presseberichte) stützen. Hier wird ein neuer Versuch unternommen, die Umstände der Eroberung Kokenhausens durch die Truppen von August II. darzustellen, der sich vor allem auf einen Brief stützt, der am 9. Oktober 1700 im Lager der sächsischen Armee geschrieben wurde, wahrscheinlich von dem Unterhofkämmerer der Krone Atanazy Miączyński, sowie auf die Werke von zwei französischen Historikern: Pierre Massuet: *Histoire des rois de Pologne, et du gouvernement de ce Royaume [...]* und Jean-Baptiste de Parthenay: *Dzieje panowania Fryderyka Augusta II króla polskiego [...]*, aus den dreißiger Jahren des 18. Jahrhunderts.

BIBLIOGRAFIA

- Adlerfeld, Gustavus. *The military history of Charles XII, King of Sweden*, vol. 1. London: J. and P. Knapton, J. Hodges, A. Millar, J. Nourse, 1740.
- Arājs, Janis. "Bitwa nad Dźwiną 9 lipca 1701 roku." In *Wojny północne w XVI–XVIII wieku. W czterechsetlecie bitwy pod Kircholmem*, edited by Bogusław Dybaś, 197–207. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2007.
- Burdowicz-Nowicki, Jacek. *Piotr I, August II i Rzeczpospolita 1697–1706*. Kraków: Arcana, 2010.
- Defoe, Daniel. *The History of the Wars, of His Late Majesty Charles XII, King of Sweden, from His First Landing in Denmark, to His Return from Turkey to Pomerania*. London: H. P. for A. Bell, 1720.
- Duffy, Christopher. *Fire & Stone. The science of fortress warfare, 1660–1860*. London: Greenhill Books, 1996.
- Dunsdorfs, Edgars. *Latvijas Vēsture 1600–1710*. Uppsala: Daugava, 1962.
- Faber, Samuel. *Der Ausführliche Leben-Beschreibung Carls des XII. König in Schweden Anderer Theil; Darinnen Dessen Auferziehung, dessen Anländung in Dännemark, mit vorgehender Belägerung der Vestung Tönningen, Dessen Krieg und Sieg in Lief-land, neben dem wichtigen Theil vom Leben des Moscovitisch*. Nürnberg: Christoph Rigeln, 1702.

- Flemming, Jacob Heinrich von. *Pamiętniki o elekcji Augusta II na króla polskiego i o początkach wojny północnej (1696–1702)*. Edited by Urszula Kosińska, translated by Krystyna Zaleska and Maria Gołębowska-Bijak. Warszawa: Neriton, 2017.
- Gawron, Przemysław. “Oblężenie i bitwa pod Kokenhausen (Koknese) 23 czerwca 1601 r. w świetle źródeł z Rosyjskiej Biblioteki Narodowej w Sankt Petersburgu.” In *Studia nad staropolską sztuką wojenną*, vol. 5, edited by Zbigniew Hundert, Karol Żojdź and Jan Jerzy Sowa, 53–69. Oświęcim: Napoleon V, 2017.
- Górsk, Konstanty. *Historia artylerii polskiej*. Warszawa: E. Wende i S-ka, 1902.
- “Hajj, släkt.” In *Svenskt biografiskt lexikon*, vol. 17: *Geijer–Hall*, edited by Erik Grill. Stockholm: Bonnier, 1969.
- Jarochowski, Kazimierz. *Dzieje panowania Augusta II. Od śmierci Jana III do chwili wstąpienia Karola XII na ziemię polską*. Poznań: Księgarnia Jana Konstantego Żupańskiego, 1856.
- Jegorow, Andriej Michajłowicz. “Mieście Pskowa w historii rozwoju armii i artylerii w epokę ‘siewiernych wojen.’” In *Wojna i orużyje. Nowyje issledowanija i materiały*, vol. 1, edited by Sergej Vladimirovich Yefimov, 342–362. Sankt-Pietierburg: VIMAIVIS, 2012.
- Kelch, Christian. *Liefländische Historia. Continuation 1690 bis 1707*. Dorpat: Schakenburg, 1875.
- König, Anton Balthasar von. “Ferdinand Kettler.” In *Biographisches Lexikon aller Helden und Militairpersonen, welche sich in Preußischen Diensten berühmt gemacht haben*, vol. 1. Berlin: Arnold Wever, 1788.
- Koroluk, Vladimir Dorofeevič. *Polska i Rosja a wojna północna*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1954.
- Kotljarchuk, Andriej. *In the Shadows of Poland and Russia. The Grand Duchy of Lithuania and Sweden in the European Crisis of the mid-17th Century*. Huddinge: Södertörn högskola, 2006.
- Kotljarchuk, Andriej. *Szwiedzy ŷ gistoryi i kultury bielarusaj*. Wilnius: Instytut Belarussistyki, 2007.
- “Kurland, Ferdinand Hzg. V.” In *Baltisches Biographisches Lexikon*. Göttingen 2012.
- Landmarks of Latvia. “Koknese medieval castle.” Accessed March 8, 2017. http://www.ambermarks.com/_Pieminekli/GarieApraksti/AizkrauklesRaj/KoknesesPag/EKokneses_vid_pils.htm
- Larsson, Olle. *Stormaktens sista krig. Sverige och stora nordiska kriget 1700–1721*. Lund: Historiska Media, 2009.
- Łaskowski, Fiodor Fiodorowicz. *Materiały dla historii inżynierskiego iskusstwa w Rossii*, vol. 2. Sankt-Pietrierburg: [s. n.], 1861.
- Mankell, Julius. *Uppgifter rörande Svenska Krigsmagtens, styrka sammansättning och fördelning sedan slutet af femtonhundratalet jemte öfversigt af Svenska krigshistoriens vigtigaste händelser under samma tid*. Stockholm: tryckt hos C. M. Thimngren, 1865.
- Manteuffel, Gustaw. “Kokenhuza.” In *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, vol. 4. Warszawa: nakładem Władysława Walewskiego, 1883.

- Massuet, Pierre. *Histoire des rois de Pologne, et du gouvernement de ce Royaume; où l'on trouve ce qui s'est passé [...] sous le règne de Frédéric Auguste, et pendant les deux interrègnes*, vol. 2. Amsterdam: François L'Honoré, 1733.
- Miegorski, Boris Vasil'evich. *Osady i szturmy Siewiernojwo wojny 1700–1721 gg.* Sankt-Pietriemburg: Istoriczjeskaja illiustracija, 2018.
- Miegorski, Boris Vasil'evich. “‘Otdat’ niezlia szecz’. Ostawlenije gorodow i kriepostiej w gody Wielikoj Siewiernojwo wojny.” In *Wojna i orużyje. Nowyje issledowanija i materialy*, vol. III, edited by Sergey Vladimirovich Yefimow, 358–370. Sankt-Pietriemburg: VIMAIIVIS, 2016.
- Nordberg, Jöran Anderson. *Histoire de Charles XII, roi de Suede*, vol. 1. La Haye: Chés Jean-Martin Husson, 1748.
- Otwinowski, Franciszek. *Dzieje Polski za panowaniem Augusta II. Od roku 1696 do 1728 opisał współczesny Erazm Otwinowski*. Kraków: Józef Czech, 1849.
- Querengässer, Alexander and Sascha Lunyakov. *Die Armee Augusts des Starken im Nordischen Krieg*. Berlin: Zeughaus Verlag, 2013.
- PARTHENAY, Jean-Baptiste de. *Dzieje panowania Fryderyka Augusta II króla polskiego. Przez księdza Parthenay w r. 1734 napisane, obecnie zaś na język polski przeł. T. H.* Warszawa: S. Orgelbrand, 1854.
- Podhorodecki, Leszek. *Rapier i koncerz. Z dziejów wojen polsko-szwedzkich*. Warszawa: Książka i Wiedza, 1985.
- Poten, Bendhard von. “Steinau, Adam Heinrich.” In *Allgemeine Deutsche Biographie*, vol. 35. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1893.
- [S. J.]. *Führer durch das Dünathal von Stockmannshof nach Kokenhausen. Nebst einer Karte des Dünathales und einer Ansicht des Schlosses Kokenhausen um 1700*. Riga: Alexander Stieda, 1887.
- Sarauw, Christian von. *Die feldzüge Karl's XII. Ein quellenmässiger beitrag zur kriegsgeschichte und kabinetspolitik Europa's im XVIII jahrhundert*. Leipzig: B. Schlicke, 1881.
- Schuster, Oskar and Friedrich August Francke. *Geschichte der Sächsischen Armee on deren Errichtung bis auf die neueste Zeit*, vol. 1. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1885.
- Siewiernaja wojna 1700–1721 gg. Sbornik dokumentow*, vol. 1: 1700–1709, edited by L. G. Beskrovon, G. A. Kumanewa, Moskwa: [s. n.], 2009.
- Staszewski, Jacek. *August II Mocny*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1986.
- Sundberg, Ulf. “Swedish fortifications at the beginning of the Great Northern War.” In *Great Northern War Compendium*, vol. 1, edited by Stephen L. Kling, Jr., 45–60. St. Louis: The Historical Game Company, 2015.
- Szymborski, Grzegorz. *Wyprawa Fryderyka Augusta I do Inflant w latach 1700–1701 w świetle wojny domowej na Litwie*. Zabrze, Tarnowskie Góry: Inforteditions, 2015.
- Trąbski, Maciej. “Kapitulacje twierdz w czasie Wielkiej Wojny Północnej – Inflanty 1700–1710.” In *Kapitulacje w dziejach wojen. Z dziejów wojskowości polskiej i powszechnej*, edited by Andrzej Niewiński, 215–247. Oświęcim: Napoleon V, 2017.

- Trąbski, Maciej. "Nieznane źródło do dziejów oblężenia i kapitulacji Twierdzy Kokenhausen z 1700 r." *Przegląd Historyczno-Wojskowy* 18/3 (2017): 183–193.
- Trąbski, Maciej. "Przejęcie Twierdzy Biała Cerkiew przez wojsko koronne w 1713 r." In *Twierdze osiemnastowiecznej Europy. Studia z dziejów nowożytnej sztuki wojσκowej*, edited by Maciej Trąbski, 364–400. Oświęcim: Napoleon V, 2016.
- Ustriałow, Nikołaj Gierasimowicz. *Istorija carstwowanija Pietra Wielikogo*, vol. 4/2. Sankt-Pietriemburg: [s. n.], 1863.
- Wimmer, Jan. *Wojsko Polskie w drugiej połowie XVII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1965.
- Wimmer, Jan. *Wojsko Rzeczypospolitej w dobie wojny północnej (1700–1717)*. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1957.
- Wojtasik, Janusz. "Ostatnia rozprawa zbrojna z Turkami i Tatarami w 1698 r. Cz. 2." *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* 13/2 (1967): 111–183.

